

VERZAMELING EN VASTSTELLING VAN DE SPELLING VAN AARDRIJKSKUNDIGE NAMEN IN NEDERLAND

Ferjan Ormeling

Inleiding:

De standaardisering van aardrijkskundige namen door de overheid is pas betrekkelijk laat op gang gekomen in Nederland. Pas na WOII wordt hiernaar in de Spellingswet van Marchant (1947) verwezen. In 1962 wordt er een commissie voor ingesteld die in 1973 rapporteert; de minister van Binnenlandse zaken houdt dit rapport sedertdien in zijn la. Bij het uitblijven van officiële voorschriften komen de karteringsdiensten dan geleidelijk ondershands zelf tot een de-facto standaardisatie door de schrijfwijze enerzijds op die welke gehanteerd wordt in officiële stukken te baseren (hetgeen oneigenlijk gebruik van deze stukken betekent; immers, ze waren nooit opgesteld met het doel de spelling van de genoemde objecten vast te leggen), anderzijds door uit te gaan van het principe dat de beheerder van een object de schrijfwijze van de naam van dat object bepaalt. Deze bijdrage wil nagaan hoe men tot deze benadering gekomen is en wat de gevolgen daarvan zijn voor (het gebruik van) deze namencategorie.

Codificatie-pogingen tot 1940

Wanneer Krayenhoff zijn kaart van het koninkrijk Holland (of later het Koninkrijk der Nederlanden) 1:110 000 vervaardigt kort na 1800, wordt hij ook met de naamspelling geconfronteerd. Om die naar tevredenheid te bepalen neemt zijn kartograaf, de Bouge het initiatief alle gemeentebesturen een enquête te sturen waarin gevraagd wordt de juiste spelling van de gemeentenaam op te geven.

Meer systematisch is het *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden* van de hand van A.J. van der Aa, dat tussen 1839 en 1851 uitkwam, en waarvan in 1854 een beknopte uitgave uitkwam. In 1864 komt de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen met een *Lijst van aardrijkskundige plaatsnamen*. Deze is conform de nieuwe spellingwet van De Vries en Te Winkel, maar brengt een vrij beperkt aantal namen. Het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap doet datzelfde in 1884, volgens dezelfde principes, met de *Woordenlijst van de aardrijkskundige namen in Nederland*, welke 13 000 namen bevat. Deze wordt in verschillende edities herdrukt, ook door commerciële uitgeverijen, zoals L.J. Veen's Uitgevers Maatschappij. Het is blijkbaar een interessant uitgeversobject, want in dezelfde periode zijn ook een aantal andere uitgeverijen met vergelijkbare uitgaven op de markt: auteurs zijn Witkamp (Scheltema & Holkema, 1877), Rietstap (Wolters, 1892), Pott (Wolters 1899) en Ter Laan (Van Goor, 1942). In 1936 komt het KNAG met de meest uitgebreide lijst sedert Van der Aa's *Aardrijkskundig Woordenboek*, namelijk de *Lijst van aardrijkskundige namen in Nederland*, welke 40 000 namen bevat.

Inmiddels heeft Minister Marchant van Onderwijs in 1934 een spellingsverandering voor het onderwijs doorgevoerd, die in 1947 ook voor de overheid van kracht wordt.

Die verschillende lijsten met aardrijkskundige namen zijn niet allemaal gelijk, ze reflecteren de verschillende praktijken en de verschillende “Kanzleisprachen” waarvan sprake is bij de spelling der aardrijkskundige namen bij de verschillende Ministeries. Elk Ministerie hanteert zijn eigen namencombinatie. Defensie heeft met de Topografische Dienst een machtig ijzer in het vuur; Verkeer en Waterstaat hebben via Rijkswaterstaat, de Nederlandse Spoorwegen en de PTT drie belangrijke instanties die een eigen spellingspolitiek bedrijven, en Binnenlandse Zaken heeft met het Centraal Bureau voor de Statistiek ook een belangrijke speler. Legt men de plaatsnamenlijsten gebezigd door deze verschillende instanties naast elkaar, dan blijken er steeds andere beslissingen genomen te zijn. Er is dus reden genoeg voor de overheid om tot standaardisatie van de schrijfwijze van de plaatsnamen over te gaan.

Mislukte aanzet tot standaardisatie: de Spellingwet van 1947

In 1947 wordt de spelling Marchant ook voor het bestuur van kracht verklaard; met betrekking tot de aardrijkskundige namen wordt in de toelichting vermeld dat de spelling van aardrijkskundige namen later bij Algemene Maatregel van Bestuur zal worden geregeld. Dat gaat niet vlot: Pas in 1962 wordt een Nederlandse delegatie in de Nederlands-Belgische woordenlijstcommissie ingesteld. In 1973 biedt de voorzitter van die commissie, Prof.B.C.Damsteegt, het *Rapport Aardrijkskundige Namen in Nederland* aan de Minister van Onderwijs en Wetenschappen aan. De in dat rapport vervatte voorstellen zijn echter nog niet bekrachtigd. Hoewel het rapport nog steeds in de la van de Minister ligt, weten we toch ongeveer wat de voorstellen inhouden: men gaat uit van de principiële wenselijkheid om de Nederlandse aardrijkskundige namen te spellen volgens de regels die ook voor andere Nederlandse woorden gelden. Het feit dat de spellingwet van 1947 tijdelijk een scheiding heeft aangebracht in de spelling van aardrijkskundige namen en andere woorden moest als een overgangsmaatregel worden gezien; immers, de Spellingwet van 1947 stelde dat twee groepen van aardrijkskundige namen al meteen volgens de nieuwe spelling geschreven moesten worden: de wegnamen en de buitenlandse aardrijkskundige namen. Gevolgen van het algemene uitgangspunt zich te houden aan de nieuwe spelling waren bijvoorbeeld de vervanging van klanken of letter(combinatie)s als c, ck,gh, oi, oy, ph, rh, sch, x door k (of s, zoals bij Arcen), kk, ch, oo, ooi, f, r, s, ss, en de vervanging van dubbele klinkers in open lettergrepen door enkele.

Bij de keuze van de spelling heeft de Commissie Damsteegt zich nauwelijks door de etymologie laten leiden, noch door archaische vormen zoals Gorinchem, maar wel door de algemeen Nederlandse vormen. Ze heeft geworsteld met de tussen-n en de aaneenschrijving, koppeltekens, de vermelding van lidwoorden en met het gebruik van hoofdletters, maar op al die gebieden is er toch een samenhangend stel regels uitgewerkt. Op basis van die regels zijn ca 40 000 aardrijkskundige namen bewerkt, en die moeten op fiches staan, in een doos ergens in het Meertens instituut. Ik hoop dat die doos nog vindbaar en toegankelijk is, ondanks de recente verhuizing.

Er is één atlas geweest die beschrijft was volgens de door de Commissie Damsteegt uitgewerkte regels: de 55e druk van de Kleine Bosatlas, verschenen in 1974 (Ormeling 1974). Er was zoveel protest tegen deze uitgave in de regionale pers, vooral in Noord-Brabant, dat dat reden was voor de directie van Wolters-Noordhoff om een herdruk uit te brengen in de vorige spelling en kopers van de uitgave in de nieuwe spelling de gelegenheid te geven hun exemplaren in te wisselen. Niet alle scholen deden dat, er waren er ook die het belangrijk vonden een atlas te hebben waarin je kon zien hoe de Nederlandse plaatsnamen moesten worden uitgesproken.

De consequenties van de spellingsvoorstellen waren dusdanig, dat geen Minister zich er aan heeft willen branden: men verwachtte blijkbaar opstanden tegen het gebruik van Den Bosch zonder ch of Enschede met een extra e op het eind. En daarmee trad er dus een vertraging in bij de standaardisatie van de spelling.

De facto standaardisatie door de karteringsdiensten

Omdat men teveel tijd verloor aan het telkenmale vaststellen van de te gebruiken schrijfwijze, zijn de officiële karteringsdiensten, de Topografische en Hydrografische Dienst en Rijkswaterstaat, daarop samen bezig gegaan met het verzamelen en bewerken van de aardrijkskundige namen. Daartoe werden deze namen over een aantal categorieën verdeeld waarvoor steeds één dienst verantwoordelijk zou zijn, zie tabel 1.

Namencategorie	Topografische D.	Hydrografische D.	Rijkswaterstaat
gemeentenamen	X		
plaatsnamen	X		
streeknamen	X		
poldernamen			X
namen vaarwegen			X
over. waterlopen	X		X
vaargeulen		X	
namen wegen	X		X
boerderijen	X		

Tabel 1: Verdeling van de verantwoordelijkheid voor het verzamelen van de aardrijkskundige namen en het vastleggen van hun spelling

De Hydrografische Dienst kreeg daarmee de verantwoordelijkheid voor het vaststellen van de spelling van de vaargeulen en zandplaten die in open verbinding stonden met de zee. Rijkswaterstaat kreeg de verantwoordelijkheid voor de objecten die zij beheerde. Namen van waterlopen die niet onder haar beheer vielen kwamen onder verantwoordelijkheid van de Topografische Dienst.

Naast het vaststellen van de verantwoordelijkheid kwamen de karteringsdiensten tot het principebesluit zich met betrekking tot de spelling te baseren – in afwachting van de officiële vaststelling van de schrijfwijze der aardrijkskundige namen door de Minister – op officiële stukken waarin die namen genoemd werden. Zo werd de provinciewet de bron voor de spelling van de provincienamen, de gemeentewet de bron voor de spelling van de gemeentenamen, werden waterschapskeuren die de aan te houden hoogte van zomer- of winterpeil in een polder vastlegden de bron voor de spelling van poldernamen en namen van vaarwegen, etc. Die wetten en officiële besluiten waren nooit bedoeld om de spelling van de betreffende aardrijkskundige namen vast te leggen, maar men moest zich toch ergens op baseren.

Bij ontstentenis van officiële bronnen wendde men zich tot de beheerders van de te benoemen objecten. Dat principe, “de beheerder bepaalt”, wordt niet overal gevolgd. In het Verenigd Koninkrijk is het bijvoorbeeld de opnemende instantie, de Ordnance Survey, die zich verantwoordelijk acht voor het beschermen van de namen als cultuurgoed, en derhalve de traditionele schrijfwijze zoals die zich in de loop der eeuwen ontwikkeld heeft, en op de eerste topografische kaarten is gecodificeerd (ca 1830), beschermt. Elders, zoals in België, is het de orale versie van de namen die de spelling bepaalt. Daar zal dus het verschijnsel dat een steeds groter deel van de bevolking zegt dat ze naar Teksel gaan in plaats van Tessel (onder invloed van de officiële spelling Texel) niet voorkomen.

namencategorie	vaststellende instantie
gemeentenamen	Rijk
plaatsnamen	gemeenten
streek- en veldnamen	gemeenten
poldernamen	waterschappen
namen vaarwegen	Rijkswaterstaat
overige waterlopen	gemeenten
vaargeulen en platen	Hydrografische Dienst
wegennamen	gemeenten, provincies, Rijk
boerderijnamen	eigenaren

Tabel 2 – Indicatie van de beherende instanties die tbv de Topografische Dienst de schrijfwijze van de namen vastleggen

Onder al die beherende instanties zijn de gemeentebesturen de belangrijkste bron van informatie en dat leidde tot een omwenteling op de kaart. Tussen de beide wereldoorlogen was de spelling van plaatsnamen in belangrijke mate bepaald geweest door de lijst van Beekman, waarbij men uitging van spellingvereenvoudiging en de afleiding van de namen betrokken werd bij beslissingen over hun spelling (omdat de uitgang in Appelscha bijvoorbeeld gebaseerd zou zijn op het Friese –gea, werd het in Beekman’s lijst als Appelsga gespeld).

Op blad 45 (Groenlo) van de Topografische kaart vindt men in de uitgave van 1927 bijvoorbeeld Berlikum, Haren, Hees, Helvoort, Kromvoort, Vechel, Vucht voor wat eerder en later bekend stond als Berlicum, Haaren, Helvoirt, Cromvoirt, Veghel, Vught. Op blad 33 (Gorinchem) vindt men voor 1938 Akkooi en Renooi, eerder en later weer Acquoy en Rhenoy.

Die hele spellingsvereenvoudiging wordt dus weer teruggedraaid onder invloed van de opgaven van de gemeenten die – en dat is een interpretatie van de schrijver – archaïserende elementen blijkbaar chicque vonden staan. Die hele operatie leidt- bij uitblijven van een beslissing van de Minister over het *Rapport Aardrijkskundige Namen in Nederland* tot een de facto standaardisatie van oude dan wel gearchaïseerde naamversies.

Om de consequenties daarvan na te gaan is een deel van de topografische kaart 1:25 000 uit het jaar 2000 bekeken (zie figuur 1). Het betreft de **Hogezandse polder** in de Hoekse Waard. Daar ligt het gehucht **Hoogezand**, met dubbel o gespeld vanwege De Vries en Te Winkel. De afgeleide naam voor de polder is vereenvoudigd, omdat bij de meest recente vermelding van deze polder in de polderkeuren geanticipeerd is op de vereenvoudiging van de plaatsnamen, en over is gegaan op de spelling Marchant. De namen **Hoogezandse Buitendijk** en **Hoogezandse Sluis** zijn beide waterstaatkundige namen, maar blijkbaar niet vastgelegd in bovengenoemde polderkeuren. Het zijn afleidingen volgens de spelling Marchant van de als Hoogezand vastgestelde plaatsnaam. Aan de kust liggen de **Hoogezandsche Gorzen**, een naam die oorspronkelijk is aangeleverd door de Hydrografische Dienst, en vastgesteld in de spelling De Vries en Te Winkel. Tenslotte is er aan de oostrand van de polder de **Hoogezandsche Polderse Kade**. Deze naam moet dus zijn vastgelegd in een periode waarin de officiële naam van de polder de Hoogezandsche Polder was. Dat is nauwelijks voorstelbaar, dus waarschijnlijker is dat in een of ander officieel stuk een o is weggestreept onder invloed van beperkte kennis van de spellingsvereenvoudiging van 1947. De naam **Hogezandse polder** zelf, tenslotte, moet in de periode 1957-1967 zijn vastgelegd. Dat was namelijk de periode dat Rijkswaterstaat de nieuwe spelling volgde voor zowel de oorspronkelijke namen (Hogezand) als hun afleidingen (Hogezandse). Het is natuurlijk absurd – in elk geval vanuit een kartografisch oogpunt - dat de zelfde afleiding van Hoogezand op vier verschillende manieren kan worden geschreven op de kaart, en men van te voren de opnamegeschiedenis moet kennen om te weten hoe een bepaalde aardrijkskundige naam geschreven wordt.

Om het geheel beter te kunnen plaatsen volgt hier nog de chronologie van de spellingsveranderingen bij Rijkswaterstaat: Tot 1947 hanteerde deze instantie de spelling De Vries en Te Winkel, dus met dubbel ee en oo en sch, maar wel in een vereenvoudigde vorm waarbij met de etymologie rekening werd gehouden (dus conform Beekman). Tussen 1947 en 1957 werden de afleidingen volgens de nieuwe spelling geschreven (dus Hollands Diep zonder ch), tussen 1957 en 1967 werd ook de spelling van de plaatsnamen zelf aan Marchant aangepast, en na 1967 werd alles weer teruggedraaid tot de oude situatie (Hollandsch Diep).

In elk geval zit er ook een positief aspect aan deze actie van de karteringsdiensten: de spelling is in elk geval de facto gestandaardiseerd, dat is belangrijk werk, waarvoor

vooral de Topografische Dienst erkentelijkheid betuigd moet worden. Op het ogenblik is er van de taakverdeling weinig meer te merken en is het alleen de Topografische Dienst die zich nog verantwoordelijk voelt voor het geven van de juiste spelling van de aardrijkskundige namen. Die verantwoordelijkheid uit zich op het ogenblik vooral in de zorg die besteed wordt aan de omzetting naar Friese versies van aardrijkskundige namen voor het grondgebied van die gemeenten die daarvoor kiezen.

Vooruitzichten

We beschikken nu dus over een gestandaardiseerd bestand aan aardrijkskundige namen, tenminste voor zover die voorkomen op de topografische kaart 1:10 000 of kleiner. Dat bestand bestaat alleen virtueel, men zou het moeten samenstellen uit de registers van de bij Wolters-Noordhoff in boekvorm verschenen uitgaven van de topografische kaart 1:25 000 (de topografische inhoud van de kaartseries 1:10 000 en 1:25 000 is dezelfde).

Nu (april 2003) is er een wet op het kernbestand 1:10 000 in de maak, die vastlegt welke informatie daarvoor moet worden verzameld, en daar staan ook de aardrijkskundige namen bij vermeld. Wanneer die wet wordt aangenomen, zal waarschijnlijk ook worden vastgelegd wie de verantwoordelijkheid krijgt voor het vaststellen van de schrijfwijze van de namen en mogelijk ook welke uitgangspunten daarbij moeten worden gebruikt. Het lijkt een goed aanknopingspunt om nog eens te overwegen de uitgangspunten van de Commissie Damsteegt gerealiseerd te krijgen – indien niet voor alle namen dan toch in elk geval voor alle andere categorieën dan de plaatsnamen.

Het biedt tevens een aanknopingspunt om een instantie in Nederland verantwoordelijk te verklaren voor het vaststellen van de schrijfwijze van de geografische namen, en haar door het toekennen van middelen ook daartoe in staat te stellen. Nederland is onder de lidstaten van de Verenigde Naties het enige land in Europa dat geen ‘national names agency’ kent, een bureau dat de verantwoordelijkheid voor het verzamelen van aardrijkskundige namen en het vaststellen van hun spelling heeft. In sommige landen is een dergelijk bureau onderdeel van de Topografische Dienst (bijv. Frankrijk), elders een onderdeel van een Academie van Wetenschappen (Zweden) of een officieel samenwerkingsverband van overheidsdiensten (Duitsland, Oostenrijk). Wat dat betreft zijn we nog niet veel verder dan De Bouge in 1815.

Literatuur:

Ormeling Sr, F.J. *De Kleine Bosatlas*. 55^e druk (2 edities) Wolters-Noordhoff 1974

Ormeling, F.J. De spelling van geografische namen in Nederland. *Bulletin van de vakgroep Kartografie* no 10, Utrecht, Geografisch Instituut van de Rijksuniversiteit, 1979

Ormeling, F.J. en P.C.J. van der Krogt De spelling van de aardrijkskundige namen in het Nederlands." *Geografisch Tijdschrift* (1982) 1: 20-35.

Ormeling, F.J. Kartografische weergave van Friese aardrijkskundige namen. *Fryske nammen* 6, pp 71-87, 1986

Rapport Commissie Schrijfwijze Nederlandse Aardrijkskundige Namen. Amsterdam 1974 (niet-openbaar rapport, aangeboden aan de minister van Onderwijs en Wetenschappen)

Topografische Dienst – *Namenregister kaartserie 1:50 000 (M733)*. Emmen 1988

Figuur 1 – Detail van de Topografische kaart 1:25 000, blad 43F (2000).

